

„. . . mert megérzi a dolgok lényegét. . .”

Herbert Schnädelbach

Morbus hermeneuticus — Tézisek egy filozófiai betegségről

1. Amit száz évvel ezelőtt Friedrich Nietzsche „A történelem hasznáról és káráról” című második korszerűtlen elmélkedésében mint történelmi (historische) betegséget diagnosztizált, időközben a filozófiában is teljesen a múlté; általában már nem tévesztik össze a filozófiatörténettel, és a „Bahlsentöl Leibnizig” (Bloch) típusú művek kínálatai a tanításban egyértelműen kisebbségben vannak. Ehelyett ma egy másik kórral van dolgunk: a hermeneutikus (hermeneutisch) betegséggel — ami meglehetősen fertőző. E baj tünete az a meggyőződés, hogy a filozofálás filozófiai művek olvasásából áll, és hogy filozófia ott megy végbe, ahol filozófiai szövegeket interpretálnak. Aki azt hiszi, a filozófiaoktatás célja az, hogy a tanulókat Kant olvasására képessé tegyük, szintén elkapta a hermeneutikus betegséget; karanténszerű intézkedések jutnak az eszünkbe, ha egy filozófiai szeminárium — ahogy erre felé valóban megtörtént — alap-, fő- és felépítőstúdiomokra való felosztása lényegében a kidolgozandó szöveg nehézségi fokaira orientált. A filozófia filológizálása ez a hermeneutikus betegség, ami egy rövid, analitikus átmeneti szakasz után újból elharpadzik.

2. Azzal a kuriozitásnak tűnő elképzeléssel, hogy a filozófiaüzés (Philosophie-Treiben) a filozófusok olvasásából (Philosophen-Lesen) áll, nem kellene foglalkoznunk, ha ezzel nem egy meghatározott filozófiai pozíció lenne implikálva, ami aztán arra szolgál, hogy a filozófia „niveau”-ját és tudományos jellegét definiálja. A filozófiai pozíció, amely a filozófia filológizálása által monopolhelyzetre törekszik, a hermeneutikus ontológiáé (hermeneutische Ontologie): a filozofálás belépés egy hatástörténetbe, és ez a „nagy” filozófusok szövegeinek hatástörténetével azonos. Ha valaki tehát részt akar venni a filozófiában, értelmeznie kell ezeket a szövegeket, mert csak így halad előre a filozófiatörténet, ami természetesen nem a mi művünk, hanem „szöveghez viszonyuló létünk” (Sein zum Text — Marquard) módjaként végül is létsors. Aki azt hiszi, saját gondolkodásával előbbre viheti a filozófiatörténetet, képzetlen és elvakult, és csak a hermeneutikus ontológia követőjének van filozófiai „niveau”-ja. A hermeneutikus ontológia filozófiája permanens és majdnem mindent megemésztő értelmezőpraxisán túl valójában pusztán e praxis metateóriájában létezik: csak annak adják leírását, amit tesznek, és megalapozást arra nézve, hogyan kell filozófiaian viselkedni.

3. A hermeneutikus ontológia semmi több, mint képviselői filológusságának felstilizálása a világtörténetibe. Szerintük a filozófiatörténet szövegek értelmezésén és alkalmazásán keresztül haladt előre, és ha valaki elődeikkel ellentétben „nagy” filozófusok nem hermeneutikus magatartásának kiváló példáira utal — Aristotelésszel szemben Platónra, Kanttal szemben Leibnizre — akkor azt kaphatja válaszul, hogy ezek ugyan nagy filozófusok, csakhogy Hegel után nagy filozófia többé már nem le-

hetséges, így hát hermeneutikusan kell viselkednünk. A „Minden nagy már odalett” (Alles Große ist schon dagewesen) és „A lét tűnik el” (Das Sein west ab) típusú érvekkel hatalmazza fel magát a hermeneutikus ontológia a jelen egyetlen lehetséges filozófiai pozíciójára, és mintegy a priori diszkreditál minden egyes alternatívát, mint „filozófiátlant”. Ebből a háttérből az is érthető, hogy a hermeneutikus ontológusok bios hermeneutikusokat miért kötik össze többnyire a lehetséges legszigorúbb szisztematikus követelményekkel: biztosak lehetnek abban, hogy ezeket ma már amúgy sem tudja senki teljesíteni, és mindenütt érvként hozzák fel őket, ahol valaki önállóan próbál meg filozofálni. Sajátos módon úgy teszik ezt a hermeneutikusok, hogy amikor rendszeresen kell filozofálni, azt nem rendszer alapján teszik, hiszen az maguknak nincs, és nem is feltételezik, hogy valakinek lehet. Így tekintve a hermeneutikus ontológusok filozófiája a filozófia gátjává lesz.

4. Aki nem a hermeneutikai ontológia híve, szintűgy számolnia kell azzal, hogy megfertőzi a hermeneutikus betegség. Amikor a tudományos megértés átalakulása a 19. században a filozófiát máig tartó identitásválságba taszította, ellenszertként a filozófia történetiesítése (Historisierung) kínálta magát: mint filozófia történet tudott az éppen akkor keletkező szellemtudományok körébe beilleszkedni, és így tudományos hírnévben reménykedni. Az elmúlt évszázad nagy filozófiatörténeteseinek filozófiája mára csaknem feledésbe merült, és olykor az az ember benyomása, mintha arra maguk sem ugyanakkora súlyt fektettek volna, mint történeti kutatásaikra, melyek őket mindazonáltal egyértelműen tudósokként igazolták. Századunkban a filozófia filológizálásával hasonló a helyzet: valakit Y. „nagy” filozófus X. könyvének egy új interpretációja félreérthetetlenül filozófusnak jelöl ki, még akkor is, ha abban az értelmezőnek magának egyetlen filozófiai gondolata sem található. Gyakran az az ember benyomása, hogy az olysfélét, mint a saját gondolkodás, gondosan elkerülik, mivel ez „tudománytalan” lehetne, és akkor hogyan tudnának az értelmezettek igazságához vagy hamisságához tudományosan hozzáállni? A filozófia így boldogulását mint irodalomtudomány keresi; hát miért nem kereszteljük tulajdonképpen át filozófiai szemináriumainkat „filozófiai irodalomszemináriumok”-ra?

5. Hogy ma sok filozófus a saját filozófiai gondolkodás kockázata és veszélye elől a filológiába mint tudományba menekül, számos szituációban megfigyelhető. Ki ne kapott volna kongresszusokon és hasonló alkalmakkor reakcióként saját argumentációkísérleteire történeti-hermeneutikai kioktatást. Ami az embert eközben el tudja keseríteni, az nem a saját kisebbségiére való rámutatás, hiszen azt még elviselhetné: hanem a fölényes hivatkozás a filozófia filológiai tudományosságára azzal a céllal, hogy a saját és a közös filozofálást elkerüljék. Az iskolákban és a filozófiai szemináriumokon rendkívül kényelmes filozófusként a szövegek mögé rejtőzni: a többi már a szöveg dolga. Ahelyett, hogy elismernénk, hogy sok mindent nem tudunk, és hogy vannak dolgok, amikről ugyancsak keveset vagy nem elegendőt gondoltunk, semmi sem kézenfekvőbb, mint azt mondani: „Kant, Prolegomena és ezzel basta!” Nos az ilyen filológiai pöffeszkedés ahhoz is hozzájárul, hogy a hatvanas évek tiltakozó megmozdulásai óta veszélyeztetett tanítók és tanulók közötti szerepkülönbséget újból egyértelművé tegye: ezzel nemcsak a közös filozofálástól kímélik meg magukat, hanem a tekintélyproblémától is. És maguknál a tanulóknál is hasonló terjed el. Sok egyetemista követelőzik szövegekért, mert akkor van valamijük, amihez az ember

tarthatja magát; Kanttal vagy Hegellel legalább mégiscsak van valami a kezükben, és sok tanítótól aztán még abban az elképzelésben is megerősítettnek, hogy a kezükben ezzel a filozófiát tartják. Ami azonban tanulóknál és egyetemistáknál érthető és megbocsátható, azt a mi szakmánkban tanítóknak semmilyen körülmények között sem szabad elnézni: nevezetesen ha a filozófia elől kitérünk a szellem- és irodalomtudományosságba.

6. A hermeneutikus betegség következményei a filozófia számára meglehetősen pusztítóak: filológiaiaként tálalva biztos lehet abban, hogy hamarosan általános megvetésben lesz része. Ha filozófiahallgatók hat-hét hermeneutikus szemeszter után arra emlékeznek, miért akartak kezdetben filozófiát tanulni, és hogy ennek az önálló gondolkodással valami dolga kellene hogy legyen, akkor az fog bekövetkezni, amit én magam tapasztaltam a hallgatók körében: az önálló gondolkodást a filozófiai szemináriumokon kívül, parkok padjain és kocsmákban fogják megkísérelni, és arra a jóindulatú megjegyzésre, hogy ugyanazt a dolgot Kant így és így látta és fogalmazta meg, így reagálnak: „Kérem, semmi klasszikus citátumot!” Melyik napra is kell hát az önálló gondolkodást elnapolni? Figyelemre méltó, hogy az ilyen hallgatók az önálló gondolkodás dolgában soha nem látnak szövetségest a klasszikusokban. A tantárgyként éppen csak most elfogadott filozófia mint újabb filológia diszciplína számíthat arra, hogy hamarosan újból el fog tűnni a középiskolák felsőbb osztályaiból (Sekundarstufe II.), nem is beszélve jövőjéről az egyetemeken, hiszen pusztán képzési intézményként nem tarthat nagy érdeklődésre számot. Az a filozófia iránti eleven érdeklődés, ami ma minden művelődési területen megállapítható, mindenesetre nem a hermeneutikus képzés iránti érdeklődés. Ami kérdéses, az a gondolkodni tudás (Denkenkönnen), az intellektuális önállóság megtapasztalása, az áttekintés (Überblick), iránykeresés (Orientierung), tájékozódni tudás (Sich-Zurechtfinden) egy kaotikusnak érzett kulturális jelenben, vagy mint Helmut Plessner mondja: az eligazodás azon hatalmak között (Sich-Auskennen in den Mächten), melyek saját életünket meghatározzák. Miért van hát, hogy a filozófusokat a nyilvános tanácsadási és döntési folyamatokban oly ritkán kérdezik meg? Azért, mert tőlük, akik visszahúzódtak az akadémikus, azaz szellemtudományos tekintélyesség homályos biztonságába, egyszerűen már semmit sem várnak: mi egyebet is lehetne még azoknak mondaniuk, akik az összes Kant-kommentárt ismerik.

7. Az itt elmondottak ellen várható kifogások kézenfekvők: itt úgy a derfús képzetlenség és az egyetemes impresszionizmus, mint a kifulladás aktualitás, a tradíció és a benne felhalmozódott gondolkodási tapasztalat megvetése érdekében emeltek szót; amúgy pedig semmilyen körülmények között sem illik a kollégák általános szidalmazása. Ezek a kifogások nem fogadhatók el: nem a filozófiában levő történelmi-hermeneutikai elemekkel, hanem a filozófia történelmi-hermeneutikaira való redukciójával szembeni fellépésről van szó ugyanis. Mindez a hermeneutikus-ontológiai ideológia és a filozófiában fellépő filológiai tudományosság fetisizmus (philologischer Wissenschaftlichkeits-fetischismus) ellen irányul, melyek mindegyike a filozófiaszabotálásba való átnövesséssel fenyeget. A történelmi-hermeneutikus helyes szerepe talán érthetővé válik, ha rávilágítunk, hogy egy filozófiai szemináriumon nem Kant vagy Aristotelés és azok művei kell, hogy a vizsgálat tárgyai legyenek, hanem azok a tényállások és problémák, amiket ők tematizáltak, és amik bennünket is illetnek. A filozófia filologizálá-

sa azonban az eszközt célnak teszi meg, a médiumot pedig a filozofálás tartalmává. Való igaz, hogy a filozófia tárgyát csak a szövegek közvetítése révén — legyenek azok történeti vagy jelenkori, írásos vagy beszélt szövegek — „bírnja”; ezért a hermeneutikai feladat (Geschäft) örökkétartó a filozófiában, de ennek nem szabad elterelnie a figyelmet arról a kérdésről, amelyről a filozófiában még mindig szó van. Az is egy leegyszerűsített képe lenne a hermeneutika szerepének, ha csak a múlt érvkészletének rendelkezésre bocsátását feltételeznénk róla a „lássuk, mit tudunk Leibnizből megérteni, és amit nem tudunk megérteni, azt nem is lehet megérteni” modell alapján. A tradícióval dialogikus viszonyban kell lennünk, és mindenekelőtt a történeti hermeneutika feladata azoknak a filozófusoknak, akik maguk már nem tudnak megszólalni, műveik értelmezésén keresztül dialóguspartnerként esélyt adni és úgy prezentálni őket, hogy tudjanak bennünket kritizálni, mi pedig tőlük tanulni. A filozófiai beszédsszituáció azonban egy dologról való dialógusból áll, míg a filológusok be szeretnék érni azzal, hogy szövegekről, és így másoknak egy dologról való beszédéről beszéljenek. Tekintettel erre, nem az a tárgya a filozófiának, amit Kant például az akaratsszabadságról gondolt, hanem az akaratsszabadság, és azután ajánlatos sürgősen megtudni, mit gondolt erről Kant. Akinek nincsenek kérdései a hagyományhoz a dolgokat illetően, annak a dolgokat annyiban kell hagynia vagy filológussá lennie.

8. Hogy mi következik módszertanilag ezekből a tézisekből, nem nehéz kitalálni. Nem kell úgy tenni, mintha a filozófiai igazság meghatározott könyvekben állna, amiket az embernek csak hermeneutikusan fel kell tárnia, hogy közel kerüljön hozzá. Az olvasnitanulást és a szövegek értelmezését tanítani és folytatni kell, mert enélkül nincs filozofálás, de ezt nem szabad a filozofálni-tanítással felcserélni. Tanítóként nem szabad a „nagy” filozófusok és szövegek tekintélye mögé bújni, hanem lehetővé kell tenni maguknak a tanulóknak annak megtapasztalását, hogy vannak nagy filozófusok és szövegek. Az embernek magának kell gondolkodnia, akkor is, ha az, amit gondol, talán nem nagy gondolat; nem a dilettantizmustól kell félni, csak a dilettantizmusban való megrekedéstől (Stechenbleiben), és ha tanuló és tanító azt hiszi, hogy nagy gondolatai vannak, akkor azokat érvekkel és, nem klasszikusok citálásával kell valódi nagyságukra redukálni. A történeti hermeneutikát nem kell lebecsülni, de igazolási kényszer alá kell vetni (unter Rechtfertigungszwang stellen), és nem pusztán tetszelegni benne; meg kell kérdezni a történeti hermeneutikusokat, miért kell, hogy nekünk is ugyanaz a hermeneutikai problémánk legyen, mint ami nekik van X. filozófussal. A továbbiakban filozofálnunk kell — beszédben egymással és a tradícióval — és mindig arra gondolnunk, hogy azoknak a filozófiai kérdéseknek a megoldása, amelyek ostromolnak bennünket, számunkra csak önmagunktól függenek és egyébként senkitől.

Fordította: Újlaki Tibor